

նեցած է Ե. դարու հայ կնոջ վայելչագիտութեան նաչակը ներկայացնելու համար, Ոսկերեանի Պօ-դոսի մեկնութեան մէջ «Ջընալ օրխոր»-ի նկա-րագիրը տուող քնադրին և հայերէնին հաստատ-նէրը գէմյանգիմանելով և ցոյց տալով թարգմա-նիլին կողմէ աւելցուած բառերն ու բացատրու-թիւնները, որոնք արգարե այդ թուականին մէջ հանաքի գեղեցկութեան մասին Հայոց ունեցած ճաշակը քը բարացուցին. յետոյ, նորիպէս, քիչ մը վարը յառաջ բերելը Նարեկայի Յոսէֆի ներքինից ի մի կից կամար, աչքն ծով ի ծով ծի-ժաղխոխտ» տալին, որ շատ բարեյաջող վկայու-թիւն մըն է Ե. դարու հայկական վայելչագիտու-թեան նայակին՝ հինգ դար ետքը գեռ նոյն կա-ղապարով պահպանուածին մեր մէջ, Հացուռի, Եր-րոյ «Դաստիարակութիւն Հայոց» գործին մէջ հը-պանցած էր միայն ապացուցումն այդ կերպը, այս-տեղ աւելի կատարելագործած է դայն: — Բայց այս գիրքին մէջ հայ կնոջը նկարագրին ամենէն

վտեմ գիծը վայելցնող գրուագը, ըստ մեզ, այն հատուածն է (էջ 213), ուր կը նկարագրուի վար-դանակերտի նակատամարտին, 700 թուականին, Բագրատունի Սմբատ Կիւրապալատի բռնակէն խուհապահար փախտական Արաքնեբուն հանգէպ Շուշան Տիկինի ցոյց տուած բարեգութի վերա-բերմունքը, ապացոյց արգարե քրիստոնէական բարքը ողոյս:

Կարգալէ յետոյ այս գիրքը, որ հանելի և կենդանի ներկայացումով մը կ'այտմէպնէ մեր պատմութեան և մատենագրութեան ամենէն սրբ-տագրաւ էջերը, անոնցմէ քաղուած մաքուր ծա-ղիկներով հիւսելու համար պտակ անթառամ հայ տիկնոջ գլխուն. կարելի չէ շնորհապարտ չըլլալ Հ. Հացուռիի, Աղգիւն իտն ինքն վերնծայած այս պատուին համար, և չշնորհաւորել վիտքը, որ մեր նոր գրականութիւնը և հայագիտութիւնը կը հարստացնէ այսքան գեղեցիկ գործով մը:

ԲԺ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Տ. ՆՍԱՍԻ Գ. ՓԱՏԻՆԱՐՔԻՆ ՍՈՒՐՔ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ

(ԻՐ ԶԵՆՔՈՎ ԳՐԻ ԱՌՆՈՒՄՍ)

ՆՍԱՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ ՈՒԶՈՒՆԵԱՆ ԿԵՍԱՐԻՈՅ ԹԱԼԱՍՅԻ

1825 Ծնեալ է ՌՄՀԴ. Կնքահայրն է հարապետ Համամճեան Յակոբեան թաղացի:

Երթայ Պօլիս, ուսանի դարհեստն հիւս-նութեան (տողրամանի) միջոցաւ 5-6 ամաց:

1844 Միարանեալ ի Ս. Աթոռ, աշա-կերտեալ Դաւիթ վարդապետի Կարնեցույ: Գնայ ընդ նմին յնգիպտոս ի նոյն ամի, մի-ջոցաւ չորս ամաց, դառնայ նաև ընդ նմին ցամաքաւ ի հեճին հեճեալ:

1845 Գնայ Յոպպէ ընդ իւր վարդապե-տին (որ տեսուչ անուանեցաւն) տարի միջ:

1846 Գնայ ընդ նոյն վարդապետին ի Դամասկոս ի հատուցանել (ըստ հրամանին Կիրակոս արքեպիսկոպոսի փոխանորդին Սրբոյ Աթոռոյ, զի Զաքարիա պատրիարքն վախճանեալ էր նոյն տարին) վասն շինու-թեան առաջնորդարանին՝ վպարտոս Տիգրաւ նակերտցի Ստեփանոս պարզապետին, եւ ընդ նմին յետս դառնայ ի Սուրբ Աթոռ: Ելանէ յաշակերտութենէ Դաւիթ վարդա-պետի գթութեան պատճառաւ առ ոչինչ . . . և յորդորի ի բազմաց, այլ ոչ անայ,

գիտելով թէ՛ եթէ անայ, զկնի սակաւ ժամանակի պարտի Ս. Աթոռոյն յորդե-գրութենէ զրկուի, ոյր վասն ընտրէ հե-ռանալ յաշակերտութենէ և տառապիլ փոքր ինչ առ ի ստանալ վանուռն ծառայութեան Ս. Աթոռոյն, յոր անձկանօք սրտի փարեալ էր լինիլ ծառայ: Ոյր վասն ի պատիժ չան-սալոյ խրատուց ոմանց, նաև իսկ փոխա-նորդ Կիրակոս սրբազան արքեպիսկոպոսի, առաքի ի ներքնատուն (մաղապայ) մոմա-տան, ուր միայ իբրև ամիսս երկուս կամ երկուս, անթերի վարելով զպաշտօն իւր զպրութեան:

1847 Առաքի ընդ վանցի Պետրոս վար-դապետին ի Պերուտ (ի պատիժ, ոչ բա-ւականացեալ առաջնովքն, կարծելով թէ այսու տարագիր արասցեն զնա ի Սուրբ Ուխտեա, որ ուխտելոյն կողմէն չէր կու-րին): Ամենայն հնազանդութեամբ յանձն առնու ի սէր իւր սիրեցելոյն Սրբոյ Աթո-ռոյն, և զկնի երկուց ամաց դառնայ ի Սուրբ Աթոռ: Այն ինչ Եւդոկիացի Կուտ

Յօճաննէս վարդապետն Կերակոս սրբապատիւն պատրիարքական հրովարտական ի Պէտրոս հասեալն էին, ընդ նոսին գան Երուսաղէմ: Եւ ի գալն դարձեալ սեղապել առ ռոնց հարցանելոյ որոշեց սիրով: Երթալ ի նոյն ներքնատունն: Այն ինչ եպիսկոպոսութեան երթալոց էր ի նոյն ամի Դաւիթ վարդապետն իւր, յորդորի յամանց դարձեալ երթալ ընդ մինն էլջմիածին, այլ ոչ յանձն առնու, գիտելով թէ դեռ պատճառն նոյն է, կարէ կրկին արտաքսել զինքն անտի: Լինի հրամանաւ սարկաւազ ընդ Բարսղամու ի Կիրակոս պատրիարքէ ի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին:

1848 երթալ Պոլիս հրամանաւ Կիրակոս պատրիարքի ընդ Պոլսեցի Ճէվարիւնի անուանեալ ծերունի Յօճաննէս պապայ միաբանի, տանելով ընդ իւրեանս ի Հեկկաստանէ եկեալ լահոյի շալերս և զքարինս նորոգ շինեցոց երկուց պատուական թագեւայ, որոց մինն յանուն Սահակ վարդապետի վախճանելոյ ի Ճիտտէ, իսկ միւսն՝ Յոպպէի գօնցօլ Մուրատ աղայի կողակեց բարեպաշտուհի Հեղինէ խաթունին: Ձկնի վեց ամսոց ըստ հրամանի Կիրակոս սրբապան վարդապետն առ փոխանորդ մումանցի Դէորդ վարդապետն (որ զկնի լուսաբարապետ ընտրեցաւ) վերադառնալ ի Սուրբ Աթոս: Ձեռնադրի աւագ-սարկաւազ ընկեւոցն ի Դաւիթ եպիսկոպոսէ կարնեցոյ ի Սուրբ Յարութիւն յերկրորդ Գողթնոյն սեղանն Երեսուր ինչն: Վարէ ըզպաղտօն կոնդակագրութեան երեք տարի, երկուսն ի սարկաւազութեան իսկ մինն ի վարդապետութեանն:

1851 Ձեռնադրի վարդապետ Զմիւռնացի Յօճաննէս սրբապան վարդապետէ հինգ ընկերօքն, այսինքն՝ Ռաչատուր, Միլթիւքէթ, Արիստապէս, Կիրակոս, Աբրահամ ի Սուրբ Յակոբ, յաւուր տօնախմբութեան Սրբոյ Ռաչին: Վասն միաբանութեան քանի մը վարդապետաց ի հաստատութիւն վարժատան, թանգարանի և բարեկարգութեան տպարանի Պոլիս առ Ազգն գիր գրելոյն (որ և չառաքեցաւ իսկ դարձեալ նոյնիսկ գրող վարդապետաց ի մէջ իւրեանց համոզմամբ), այլ առ ի երկեցոցանել կամ յետ կանոնացանելոյ ի նոյն խնդրանաց արգելուի երկու ամիս ի պատարագելոյ. զայն ևս սիրով կը տանէ ոչ երկու ամիս, այլ երեք

ու կէս ամիս: Հեռանալն իւր, լաւ ևս է տակ ըստանիլն ի Միաբանութենէ՝ առաջարկեալ ի նոյն ամի առ սրբապան պատրիարքն՝ խնդրէ զհաստատութիւն վարժատան, թանգարանի և տպարանի բարեկարգութեան: Վերջապէս յաջողի հրաման ստանալ ի նոյն վիհէն և լինի տեսուչ թանգարանի, և հաստատի ի Սուրբ Աթոս վարժատուն վասն սարկաւազաց և զպրաց ի Զոմլը-թաղի սենեակներէն մինն, և Կեսարացի Դաւիթ վարդապետն, որ ուխտաւոր եկեալ էր ի նոյն ամի, լինի վարժապետ: Յաւելուն ի վերայ սորա նաև տեսչութիւնն վարժատան և տպարանին և սիրով յանձն կ'առնէ: Այլ աւագ տարաբախտութեան, պատճառաւ երթալոյն նոյն Դաւիթ վարդապետին խանգարի վարժատունն: Յաւելուն նոյն վարդապետն վերադառնելու վարժատան աշխատութիւնս ի վերայ թանգարանի, և բազում տառապանօք և արքնութեամբ օրքանօր պայծառանալն Յաջողի բազում թախանձանօք ի ձեռն լուսաբարապետ Գէորգ սրբապան եպիսկոպոսին ի հնուց միացեալ ձեռագիր գրոց հրաման առնել սրբապան պատրիարքէն և փոխադրէ անտի ի թանգարան հազար չորս ձեռագիր գրեանք միայն: Աշխատի միայնակ զայնսով մատենան կարգադրել, սրբել, մաքրել և զանուանս նոցա գրել, և ուր գրուին, յումմէ՝ գրուին և ուր թուին գրուին նշանակելով և կատարէ, և նոյն թանգարանին ծեփն տալ նորոգել և այնքան գրոց տախտակեայ թանգարանս տալ շինել և այլն:

1857 Մտիպեալ ի սիրոյ տպարանին՝ ի ծաղիկեցոցանել զնա կալուանարարութիւնս (որ է ամենադիւրին կիրպիւ եւ արժան զնով թէ՛ մայր և թէ ռեկից պատկերի կամ ծաղկի գաղափարն հանել, կամ միևնոյնն կամ անոնց մայրն) և անտանելն նեղութեամբ եւ տառապանօք ձեռք կը բերէ, համարէ թէ առանց վարպետի, միայն քանիցս տեսանելով ի Լատինաց վանս, եւ ոչ բաւականացեալ այնքանոյ՝ հետեի անընդհատ աշխատութեամբ առաւել ևս գիւրացեցանել, և հասանի իսկ ըստ փափաքանացն և այնքան տառաւելոյ յայն արհեստ, մինչև որ և իցէ նիւթի վերայ պալլըր պատել կամ զնոյն արծաթով կամ ոսկով զօծել, իբրեւ սքանչելի իմն եղանա-

կաւ, մինչև տեսողաց զարմանս պտտճառելը։
Հետևի արեանկար (Ֆոթօկրաֆ) արհեստին առ ի ծանօթս տալ Ուզգին Սուրբ Տեղեաց վրայօք՝ նոցա զարեանկարն հաւնելով, և ներքին զիտաւորութեամբն թէ զկնի ժամանակաց ըլլոր Հայաստանի հնու-թեանց զորպիսութիւնն ծանօթացնել կա-րասցէ ընդհանուր Ուզգին, որ է գործ հայ-րինասիրութեան, որ արդարեւ միակ պար-տաւորութիւնն բաղմաց։ Զնոյն արհեստ ձեռք կը բերէ ոչ սակաւ թիրութեամբն հանդերձ, այսինքն վերկիկոյ ուսուցիչ, զի ուսուցանողն խիստ խարդախ դիպաւ, ոչր պատճառաւ թէ՛ վասն գործեաց, թէ՛ դե-ղորէից 12-13 հազար զուրուշի չափ պար-տուց տակ կ'ընէր, այլ ոչ յուսահատեալ երբեք՝ նոյն թիրութեամբն շարունակէ ըզ-նոյն և ոչ լքանի։

1859 յԱպրիլ բազում աղաչանօք զժուարութեամբ հրաման կ'ստանայ Յո-հաննէս սրբազան պատրիարքէ երթալ Պո-լիս միջոցաւ 5-6 ամսոց և կատարել զթե-րութիւն նոյն արհեստին ի մերադնէից՝ եթէ գոյ։ Յերթալն հանրապետ ի Զմիւռնիա՝ մնայ անդ իբրեւ հնգհետասան օր ի տան Սա-ւայանեան Հայրապետ պատուելոյն, որոյ և այլ բարեկամաց միջնորդութեամբ Քա-տիքեան Պողոսէն արեանկարի պակասներն ուսանիլ սկսանի ըստ փափաքեալացն, այլ ինչպէս սովորութիւն է արհեստաւորաց միշտ ծածկելով կամ խօսելով ուսուցանել, կարծելով թէ իւր օրապահիկն ի ձեռացն կափշտակեցէ, ոչր վասն միջոցաւ հնգե-տասան աւուրբ զոր ինչ շահեցեալն էր բաւ համարելով՝ երթայ դէմ եգեալ տեղին Կոստանդնուպօլիս։ Ընդ հասանելն անդ (ուր փոխանորդն էր Իսահակ վարդապետն Պայպուրթի) շարունակէ ուսանիլքն որ-քան կարելի էր առ ներսն պէյ Տատան և տողրամաճի պաշի ուստայ Գալուստի որդի՝ Որդիք ապաշ, իբրեւ այցելու գասա-ռու։ Զկնի վեց ամսոց բաւական արդեամբք նոյն արհեստապատկան իրօք և կամ վասն թանգարանի յիշատակելիօք՝ զայ հասանէ ի Սուրբ Աթոռս և սկսանի դարձեալ շա-րունակել թէ՛ զնոյն արհեստն և թէ՛ զտես-չութիւնն թանգարանի և տպարանի։

Զկնի վախճանիւն Յօհաննէս սրբա-զան պատրիարքի՝ Տնօրէն Ժողովի անդամ ընտրի և շարունակէ նա ևս բաւական ա-

տեն, և ստիպեալ թէ՛ արհեստին և թէ՛ տպարանի գործոց՝ հրաժարի յանդամակ-ցութենէն առժամանակ մի՛ համադրելով ըզ-Տնօրէն Ժողովի։

Երթալ Վերլուսն՝ տանելով զՅովսէփ վարդապետն տեսուչ Վերլուսնի, զի անդ ու-մանք ի ժողովրդոցն անդգամք՝ անպատիւ արարեալ էին զԱստուածատուր վարդա-պետն Խարբիդցի և զքանի տեղիս վերա-ւորեալ, ոչր վասն զնոյն անդգամն ի ձեռն Ահմէտ բաշայի Կեսարացւոյ խրատեցու-ցեալ, առեալ ընդ իւր զԱստուածատուր վարդապետ զայ ի Սուրբ Աթոռս։

Ելանէ քուչ պատրիարքութեան և մամ՝ ընդ Սահակ և Յակոբ վարդապետաց, և զիր մի առանձին մամ ի մի ի ժողովական-նաց (յերեսփոխանաց) անտի համոզել զսա։ Այլ սա ոչ միայն ոչ համոզի, այլ հանդերձ հրաժարականաւն սաստիկ նամակաւ մի յանդիմանէ վասն իւր այսպէս խորհելոյն աղաքաւ։

1863 յԱպրիլի 25 երթայ յԵւրոպայ ծախիւք նախ Զմիւռնացի Սպարթալեան Մհի։ Յօհաննէս աղայի և այլոցն որք ուխ-տաւորք էին տարւոյն այնորիկ, յարտա-քուտ պատճառելով զկատարելագործին արեանկար արհեստին և այլ աթոռապատ-կան իրաց, այլ ի ներքեան, զոր Տէր միայն զիտէր, փախուտ տալով ի պատ-րիարքութենէն որ մօտալուտ էր։ Եւ սա յայտնի անտի էր զի յերթալն իւր՝ հրա-ժարական թուղթ մի ձգէ առ Տնօրէն Ժո-ղովս, գրելով յայպէս (զոր ի պատրիար-քարանի թղթոց մէջէն դարձեալ գտեալ օ-րինակեցաք)։

Հոգեգումար սուրբ հարք,

Այս օրես ցեղեայ գործոյս պատճառաւ (որ ե երբալ մեր ի Մանչեսթր քաղաքի մը ազ-գասէր բարեբաւաց ձեռօք) հարկ անձին հա-մարեցի ծանուցանել Սուրբ Ժողովոյդ որով ընդհանուր Միաբանութեան քէ՛ եք հարկն պահանջէ վասն պատրիարքութեան Մբոյ Գահոյս քուչ սալ, իմ անուամբս տուած քուչ անընդունակ է ինձ։ Իմ յօժար կամօքս ետու զայս զիր առ Տնօրէն Ժողովը ի միա-մտութիւն եւ ի պատեհ պահու յայտել ցը-ւաստիս կողմանէ զայս զիր իբր հրաժարեալան։

Նսեմ իբրեւ միաբան վարդապետ ոք վասն ընտրութեան ուրիշ հարց եւ եղբարց

բուհե ապուռ համար քստ ժամանակին, իմ կողմանեմ ձայնս յանձնեցի Արժանատուացիւ Բառնաբաս վարդապետ սուրբ եղբօր, ոյր վասն հաւատսի եմ քի ի շինութիւն եւ ի պայծառութիւն Մբոյ Տանս լինի: Տե՛ր ի բարին եղբերացե՛ք:

Մառայ Տեառն Նսայի վարդապետ
Միաբան Մբոյ Երուսաղեմի

1863 ի 22 Ապրիլի

Ի Վանա Սուր Թաղութեանց

Իջանէ ի Յօղպէ, մտեալ ի չղզեհաւն հասանի յԱղբերանդրեալ. անդ Թալասցի Աշլիեան Մհի. Յակոբ աղայ հարապատ բաւրեկամէ և հայրենակցէ գտանէ մեծ ընդունելութիւն և 30 լիբայ անգղիոյ ձեռնատուութիւն և ալ յոմանց ևս անդ ձեռամբ Աշլիեանին, և անտի մտեալ ի չղզեհաւ և ի ձեռն Յակովբեանց Պ. Թաղարի (որուն յանձն արարեալն էր Սպարթալեան Մեծապատիւ Յօհաննէս աղայն), նախ Մալթայ և ապա զկնի 21 աւուր քաշելով սաստիկ ալէկոծութիւն և մեծ վատեղ մի անցուցանելով զկնի ի ձկնալաթարի նեղուցին, համարէ թէ մազապուր պրծեալ, և տաւապանք ի ծով Ատանտեան մինչև կոտորի մաքինայի և սպառիլ ածխոյ, յորմէ ստիպեալ փախուստ տալ չղզեհաւն ի նաւահանդիսան Սպանիոյ ի Վիկոյ քաղաք՝ սպառել թէ՛ յերեսաց ալէկոծութեան և թէ՛ վասն առնելոյ անգէն զբաւական ածուխս, զի զեռ բաւական ճանապարհ ունէր երթալ մինչև Լիվրբուլ: Եւ անդ մնացեալ իրբև 24 ժամ, բաղդով աղաչանք և միջնորդութեամբ հրապատասց կարողանալ բաւական ածուխ բառնալ, զի իւրեանք եւս սակաւ ունենալոյն աղաքաւ դժուարացան տալ: Եւ մինչդեռ ածխաբեր մակոյկք կրէին զածուխս՝ այն ինչ կէսօրն հասանէր ժամանակն, սկսան ջուրք ծովուէն տեղ տալ յեղերացն, հեռանալ յերկր և կը հետեի հակուկացն նստիլ ի ցամաք զկնի կէս աւուր. եթէ էջը առեալ ըստ բաւականին իւր զածուխ՝ կարծեմ հետեեալ աւուր մընալ պարտաւորէր, վասնզի մինչ ի մետաքսան ժամու, յորում ելաք ի ճանապարհ, անցանելով այն կնճռալց լիբանց միջոցաւ (ընդ որ մտանելն՝ ի ճանապարհի պատահեալ ի նաւակէ անտի խեղդեալ էառ զմի ոմն գլխակ ճանապարհին) ելանեն դարձեալ

յայն ծով Ատանտեան: Այնինչ լուսնիք զիշերախառն իշխանին նաւն ընթանայր խորտակեալ զալս լեռնակուտակ և ի նոյն թաղեալ երբեմն, անգէն խնայի կ'սկսի լուսինն զլոյս իւր, այսինքն խաւարումն բոլորական, ոյր վասն խաւար կալաւ յամենայն կողմանէ և կը հետեի նմին մէջ և խաւար շօշափելի: Եռարեալ նաւապետին և ի նեղ անկեալ չգիտէր թէ յո՛ր կողմն դարձուցէ պնաւն. ճանապարհորդք իւրաքանչիւր զմիտս ամբառնային առ Տէր Աստուածն իւրեանց: Մինչ այս մինչ այն՝ անս՝ սկսանի ի նաւապետն ձայն տալ շատ բուռնակ անընդհատ չղզույ (տիւտիւկ), եւ այս առաւել խռովեաց զսիրտ համայնից: Ո՛հ, անդ էր ասել զտաւկն զայն թէ ո՞ր ոչ գիտէ ողօթել՝ նաւեսցէ: Համարէ թէ նոյն ալէկոծութեամբ հասանին ի Լիվրբուլ 21րէ աւուր, թող զայն անտանելի տառապանս որ է լիզու չգիտնալն և 21 աւուր միջոցաւ մէկ բառ գոնէ հասկնալ կամ հասկնել չկարենալն, և նաւապետին բարիմտութեամբն, սր կարծելով իրբ լուծման կարօտ՝ չալիս խառնեալ հինտիսիք խմցնելն, յորմէ պատահալ լուծողութիւնն, որ այն միջոցին նաւաստիք անգամ չուան լարեալ յամենայն ճանապարհս իւրեանց երթեկէին, մտարեբան՝ այն միջոցին լուծողական զեղ խմիկ, և երթեկէին ո՛ր տատանան տառապանք, և այն՝ այնպէս համարէ թէ անօգնական տեղի:

Վերջապէս հասանին ի 24 Մայիս ի Լիվրբուլ. անդ Տէր Գասպարեան Պ. Արտաշէսէն մեծ մարդասիրութիւնն գտանէ. եւ հետեեալ օրն նորա ձեռօք Մանչեստր առաքի չղզեկառքով. զկնի մէկ ժամու հասանի ի Մանչեստր յեկեղեցին չաբաթ երեկոյի, ուր յերեկոյան եկեղեցույ աւարտմանէն զկնի՝ ոմանք վաճառականք առ Եանապարեան Գիւր. կարպետ վարդապետի նստեալ խօսէին, և արդէն ըստ ազգարարութեան Սպարթալեան Մեծապատիւ Մհի. Յօհաննէս աղայի գիտէին նորա գալուստն ի մօտոյ, ոյր վասն բաղում մարդասիրութեան ընկալանք դնա ի պատիւ թէ՛ խրկողաց եւ թէ Սուրբ Երուսաղէմի Սուրբ Աթոռոյն:

Սկսանի չարուհակել անդ ըստ բաղձանացն եւ ըստ ձեռնտուութեան թէ Տայրեանց և բոլոր անդ գտանելոց՝ զպիտանին

ուսանել մինչև ի 12 Յուլիս ամսոյ. եւ վերջին օրերն համայն վաճառականք ձեռամբ Շահնապարեան կարապետ վարդապետին գրուածք մի բանան, որով 80 Անգղիոյ սակիի չափ հաւաքեալ տան նմա յօգնութիւն ձեռնամխեալ արհեստին: Եւ յերկոցունց կողմանց ամինայն շնորհակալութեամբ ելանէ ի ճանապարհ 12 Յուլիսի ի Մանչեստրէ, և հանդիպելով ի Լոնտոն եւ անդ առ Մարկոսեանն երեք օր հիւր մնալով, որ եւ մեծապէս պատուեաց, նոյնպէս անդ գտանէ Տէր Գասպարեան Ղազարոս աղայն իւր ընտանեօքն եւ Վարպետեան Պ. Ահարօնն են. որք բազում մարդասիրութեամբ ընդունելոյ և պատուելոյ զկնի, Ղազարոս աղայն ի Մարսիլիայէ ուր որ կամի երթալ՝ շոգինաւին պիլլէթ առնելոյ համար նամակ մի կու տայ ի Մարսիլիա բնակեալ Անդրէասեանին, իսկ Պ. Ահարօնն ամանակից գոյ կամելով՝ մեզ կփխլայի փոքր ամբիւնայ ամ զնեան կ'ընէ իսկէ տղաչելով թէ՛ և այս յիւր անուն յիշատակ ընկալցի:

Ելեալ անտի զկնի երեք աւուր մնալոյ անդ՝ հասանէ նոյն զիշեր ի Փարիզ, և անդ մնացեալ միջոցաւ երկուց ամսոց՝ անդ ևս գտանէ քանի մը անձինք իւր փափագածը կատարելագործելու կամ ուզած մտքինն եւ գործիքներն գնելու, ոյր վասն Սաւառնեան Յօհաննէս աղայն 600 Փրանկ շնորհեաց, նոյն և 200 Փրանկ վառօդապետ Պօղոս պէյն, եւ այլք մասնաւորք անձինք ոչ խնայեցին իւրեանց մարդասիրութիւնն. նաեւ բազում մարդասիրութիւն գտաւ Թալասցի Թիւրպեան Պ. Պետրոս և Իւթիւճեան Պ. Մանուէլ երկուստարգաց, որք առ իւրեանս ունէին զսա հիւր եւ միշտ ընդ նոսա երթալոյ ուր որ հարկն էր երթալ իւր խնդրած արհեստին վերաբերելոց իրաց: Եւ բաւական թէ՛ զործիք, թէ՛ նկութ իւր 30 հազար ընդունչի գնեալ՝ հաւաքեալ առաքէ ի Յոպպէ, եւ ինքն զկնի երկուց ամսոց ելեալ ի Փարիզէ հասանէ ի Մարսիլիայ. և անդ գտեալ վաճառականք Հայոց՝ ոչ սակաւ մարդասիրութիւն և դրամական օգնութիւն եւս գըտանէ, յորոց միջի է նաեւ Յակոբեան եղբարց Պ. Մարգարն որ 500 Փրանկ շնորհեաց նմա յօգնականութիւն, նոյնպէս եւ բոլոր անդ գտեալք ըստ կարողութեանց,

և յամենեցուց հաւաքեալքն, բացի վերու յիշեալ Պ. Մարգարէ, 280 Փրանկ էր:

Եւ այսպէս ելեալ ի Մարսիլիայէ հասանէ ի Զմիւռնիա՝ եւ անդ ևս Տալլեան Մհի. Յակոբ աղայի որդին Պ. Յօհաննէսն պատահեալ ի շոգինաւն՝ ստիպէ երթալ ընդ իւր ի տուն իւրեանց (որ սա մտադիր էր երթալ հիւանդանոց ազգային): Երբ ոչ կարէ համոզել՝ Լաւ, հիւանդանոց տանիմ զձեզ՝ առելով յեզր ծովուն տուն մի ելանեն, որ էր տուն Տալլեան Մհի. Եւագուպին. թէ և շատ կը ստիպէ երթալ հիւանդանոց, այլ ազնուամիայ Տիկին Տալլեան ի վերայ հասեալ՝ «Հայ յուրք, անէ, ընդէ՞ր անարգէք զմեզ են. ուրեմն դուք մեզի յանցելու՜մ ամի ի Սուրբ Երուսաղէմ ինչո՞ւ ընդունեցիք և ինչո՞ւ պատուեցիք, ոչ ապաքէն և սա ազգի տուն գրով իւր կարգաւորաց համար ամէն առնէ քացէ ևն.» Եւ մնացեալ անդ աւուրս ութ ի յամենայն օր միայն հիւր տանելոյ զկնի՝ համարէ թէ բոնութեամբ դարձեալ անդ, զի առելով թէ այս վարդապետը ինչո՞ւ համար այսքան տառապանք կրեաց, և անդ բազում շնորհակալութեամբ 400 Փրանկի չափ հաւաքեալ առ ի օգնել նորա յեւրոպա զընեալ գործեաց համար մնացեալ պարտուց յօգնութիւն, զոր արդէն ի Փարիզէ իմացեալ էին:

Եւ անտի ելեալ հասանէ յԱղեքսանդրիա յիւր սիրելի բարեկամն Աշըխան Յակոբ աղայն: Զկնի քանի մի աւուրց յանտի ի Յոպպէ, յանտի եւրոպական զգեստուհիս ասացինք, վասնիկ ոյր վասն յատուկ խնդրած էին սմանք թէ՛ ի Մանչեստր թէ՛ ի Փարիզ՝ իւր անկարելի կարծելով, իբր թէ այնպէս ի Սուրբ Աթոռս հասնէր՝ երբեք չպիտի ընդունին վարդապետ իւր մուրհալ սեպակով, որ սուտ զրպարտութիւն էր, թէ և բազումս աշխատեաց, Այսպէս նախապաշարմունք չիք յերուսաղէմ ասելով, բայց ոչ կարացեալ համոզել՝ խօսք տուած էր ըստ խօստմանց նոցա գալ այնպէս և գրել նոցա ըստ գործողութեանն, որ արար այնպէս:

1864 Ընտրի ատենապետ Ընդհանուր Ժողովոյ յանիշխանութեան Ընտրի պատրիարք ի նոյն ամի ըստ Սահմանադրութեան, որ դեռ վարդապետ էր, բայց ըն-

դուռնեղութեան խօսք չի տար, թէեւ շատ կ'օտարեցին բոլոր միաբանութիւնք, և անձաբացեալ հետազօրին ի Պոլիս այսպէս ի կողմանէ Տնօրէն Ժողովոյն թէ՛ Ձեռնարկն ստորագրեալ հայր, հեռագրով ծառայեցաւ էիք ընտրութիւնն պատրիարքութեան, որով ուրախացաք ամենեքեանքս, թէպէտ Եսայի վարդապետն չկամի յանձն առնուլ, այլ մեք համոզեմք զնա, ուստի չնորհք մեծ ունիմք զվեհեղ և զԺողովոյց և զհամայն ազգէ մերմէն:

Վերջապէս հրաւիրակներն հասանին ի Պոլսոյ, և ոչ ոք կրնայ համոզել և խօսք առնուլ, և կ'ըսէ. Ազգայ իր զաւակն ուզած է, կ'երթամ առանց յանձն առնուլ և խօսք տալոյ. եթէ խելքս կորցնայ այս աղէտից առջեւն առնիլոյ՝ զուցէ կ'ընդունիմ, ապա թէ ոչ կա՛լ զիս հրաժարեալ: Աղէտից առաջը առնուլ ստեղծ այն էր՝ 120,000 զուրուշ տարեկան տուրքը(*) վերցնել տալ եւս, ալ ո՛ր գիտէ, և այսպէս ընդ հրաւիրակաց երթայ ի գոստանդնուպոլիս:

Ի դառնալ իւր յեմլմածնէ չորս ամիս կը բանախօսէ ընդ Ազգային Ընդհանուր Ժողովին հետ Սուրբ Աթոռոյս բարեկարգութեան են. առաւել 120,000 անիրաւ տուրք, և վերջապէս հաճեցուցանէ զազգին և կտրէ նոյն հարկը տալոյ (որ մեծ չնորհք է յաստուածակոյս կողմանէ):

Ապա գայ հասանէ ի Սուրբ Աթոռս և սկսէ բարեկարգել ըստ կարողութեան են:

Հաստատէ զԺողովուրդաց վարժարանն:

Զարգարէ եւ հաստատէ զգիտարար տունն՝ տպարան:

Վերահորդէ Յոպպէի կալուածներ խարխաւեալ:

Շինէ կից վանուց վեց հատ պատուական մաղազայք կրկնալարի. զմին ի նուցանէ հաստատէ գեղատուն:

Բերէ յատուկ բօխիլ վանն Սրբոյ Աթոռոյս միաբանից են:

Կնէ Պրոպատիկէ աւագանին մօտ գետին մը 200 նստիչներ, խանութ մի ի շուկայն կից Սարգիս վարդապետի խահլէի:

Զեռնարիկէ Թովմայի տուն ըստած տե-

ղադն և բաւական յաղողէ, այլ զկնի որեւիցէ պատճառի՝ թշնամութեամբ, լաւ եւս է մատնութեամբ, ետ կը մնայ, և Տանկիք փոքր ինչ նորոգութիւն կ'ընեն առ ի երկնցուցանել զՄիաբանութիւնս, այլ ոչինչ աղղէ:

Թափէ ի ձեռաց Սահաթճի Դէորդ ըստածին զպատուական տունն Սրբոյ Աթոռոյ՝ 45-50 տարի գերութենէ ազատելով զայն. ի նոյն տարին 36 լիրա վարձ բերէ:

Ուսագարեալ զխոհանոց պատրիարքա-

րանի՝ հասարակաց սեղան հաստատէ:

Երթայ յեղիպոսո՝ վասն Սուրբ Աթոռոյս 31) տարի միջոցաւ իրր կորուսեալ մեծագումար կալուածս վերահաստատելոյ. զկնի եօթն ամիս ժողովան շախատութեան կը վերադառնայ ձեռնունայն, այլ նոյն գործն չարուսակէ՝ զՍիմօն եպիսկոպոսն վէճիլ խրկելով:

Առաքէ ի Հապէչխտան՝ ըստ ինդրանայն Ազգային Ժողովոյ և Անդկոլոյ թաւաւուն՝ զՍահակ եպիսկոպոսն են:

Հանէ այցելուս ի գտանի եւ ի հաստատել գերութեան կալուածս Սրբոյ Աթոռոյս յամենայն ուրեք և ի միախորութիւն ժողովրդոցն:

Առաքէ ի Հնդկիս զՆերսէս վարդապետն վասն կտակեալ իրաց են:

Որոհեալ գտանէ Ռուսիոյ պանդայի տըռած 10 հազար մանէթից թուղթն եւ առաքեալ զՍիմօն եպիսկոպոսն ստանայ զայն հանդերձ տոկոսովք:

Ուսագարեալ արգիլէ քաղաքացեաց անկայիք և խառնիխուռն հարսանիսն են. օրինաւորութեամբ հաստատէ առանց ծալ խուց հարսանիս տունի:

Մարտիկեցուցանէ քաղաքացի աղջկանց եւ աղայոց վարժարանն եւ քաղաք հոգ տարեալ աւելի ծաղկեցուցանէ զաղջկանց վարժարանն հաստատելով ի նմա պիտանի արհեստս:

Որոհեալ գտանէ զԿնէ հեծեթն, Յոպպէ քաղաքի դրան մօտ 25-30 հազար զուրուշի արժողութեամբ արսայն ձեռք կը բերէ, զոր միւրին ծախել կամէր և որդէն մեզաթի հանած էր:

Ուսուցանելով զունն շախարհական Օրացոյց յօրինել, փոխադրէ տա Միաբանութիւնն յօրինել են:

Թափէ ի ձեռաց Պոլսեցուց զպարական

(*) Սկիւտարի ձեմարանին ի նպաստ երեսնապէս լի վանքէն վճարուած տարեկան տուրքի մասին է խօսքը:

Պալատն Կարապետ ամիրայի, որ կտակած էր Սրբոյ Աթոռոյն Երուսաղէմի, եւ տիրէ նա օրինօք:

Առաքէ ի Ռուսաստան զԵրեմիա վարդապետն Խարբերդցի իբրեւ այցելու հըրամանաւ սրբազան կաթողիկոսին:

Շինէ վանուցս զիմացի պարտէզի պատն եւ զհինգ խանութս:

Միտու առնու 300 զազդիական ոսկով զխանութ մի ի Յորինափողոցն:

Շինէ Ռուսիոյ վանուց զիմացի մեծ արտին մէջ զպատուական սառնիչն (անձնօթ ուրուք յանուան ծախիւք) 20 կանգուն երկայնութիւն, 10 լայն, 12 բարձրութիւն:

Շինէ պղտիկ սարային կից փոքր ախոտն՝ սրճարանին կից:

Գնէ Համբարձման մեր սեղանոյն կրօնակը տեղ մի 300 նափօղտնի:

Հրատ. Մ. Ս. Ն.

ՊԵՏԱԿԱՆ

ՀԱՅ - ԵՐԱՌԱՍՏԱՆԻ Մ

Գ. — ԽԱՅԱԿՐԱՅ ՇՐՋԱՆ(Գ)

Խաչակրաց շրջանը կը պարփակէ 417 տարիներու տեղուծութիւն մը: Այս չորս դարերու միջոցին կազմակերպուած են ութը խաչակրութիւններ: Անոնցմէ ոմանք չեն կրցած Ոսփորէն եւ ուրիշներ Աքքայէն տաղին անցնիլ: Այս չորս դարերու միջոցին՝ Խաչակրները տէր կը կանգնին Երուսաղէմ մի շուրջ մէկ դար, ուր կ'ունենան տասնհակ մը թագաւորներ:

Խաչակրներ ս'ըջան կը մօտենային Ս. Քաղաքին՝ ա'յնքան կը սաստկանային քրիստոնեաներուն նեղութիւնները, մասնաւորաբար հայերունը: Եզրատացնիք, որոնք կը տրէին Երուսաղէմի, բռնի գրաւումներ կ'ընէին (պարէն, գրամ, անօթ, էայլն): Անոնք կը ձերբակալին ու կը բանտարկեն նաեւ վանորէից առաջնորդներն ու քրիստոնէից զլխաւորները, որոնք կարգին նաեւ Գրիգոր Վկայաւէր կաթողիկոսը, որ ազօրքն այլազգեան կամակրան սպաննել զնա, եւ Տէր փրկեաց զնա ի ձեռաց նոցա» (Ուռ. էջ 326): Կաթողիկոսին հետ էին Երուսաղէմի Հայոց պատրիարքը եւ միաբանութիւնը. այս ձերբակալութիւնը անշուշտ

այն պատճառաւ՝ որ Կիլիկիոյ հայ իշխանները կ'օգնէին Խաչակրներուն, եւ Եզրատացիք միեւնոյն կտակածն ունէին Երուսաղէմի հայ միաբանութեան եւ իւր հիւրընկալած կաթողիկոսի մասին, որոնք կրնային զիւրօթիւններ տուած ըլլալ զաղտնի տեղեկութիւններով: Երուսաղէմի առաջին զրաւումը տեղի կ'ունենայ 1099 Յուլիս 15-ին:

Ս. Քաղաքի գրաւման տառն իրենց ի դորձ դրած ահաւոր նախճիրներէն յետոյ, Գողթփուա եւ ամբողջ Խաչակրները կը հանեն իրենց արիւնոտ զգեստները, մէկզգի կը գնեն իրենց սուրերը եւ ըսկոտն ու զլխաբաց ուխտի կ'ելնին Ս. Գերեզմանին:

Ս. Յարութեան տաճարին մէջ Երուսաղէմի թագաւոր կը հռչակուի Գողթփուա: Ահաւաստիկ անոր հանդիսաւոր ուխտը. «Գըլխուս վրայ երբեք ոսկեղէն պահի չեմ գներ այն քաղաքին մէջ ուր փուշերով պոսկուեցաւ աշխարհի Փրկիչը»: Գողթփուա այս զգացումով ինքզինք երբեք երուսաղէմի քաղաւոր չէ կոչած այլ պաշտպան Ս. Գերեզմանի:

Գողթփուայի թագաւորութեան յաջորդ տարիներուն կը խմբազուրկն եւ կը կարգաւորուին օրինազրեք, որոնք կը դրուին Ս. Յարութեան տաճարը եւ կը կոչուին Assises de Jerusalem կամ Օրինազրեք Ս. Գերեզմանի (Lettres du St. Sépulcre):

Հպատակ ազգերու պահանջով, տեղական եւ իրաւական վէճերը կարգադրելու համար կը կազմուին երկու ատեաններ: Կապած չկայ թէ իրաւական պահանջներ կայացնող ազգերու կարգին կարեւոր տեղ մը կը գրաւէին Հայերը, որ Յունաց եւ հնդեանակ միւս ազգերու հետ այդ շրջանին ի-

(*) Այս գրութիւնը երոգեմ է բանաստեղծ Եղիշ Երեմի, գր. Ս. Արաքոյա ուսուցիչ վարդապետներէն չորս կատարեցին Հայ-Երուսաղէմ մասին, անցեալ արդի, ժամանակաշրջանի Լյաւանին մէջ: